

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

ЦЕНзуРА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 – Політологія
освітнього рівня «бакалавр

студентки
IV курсу ОР «бакалавр»
денної форми навчання
Сірик Валерії Андріївни

Науковий керівник –
Хилько Микола Іванович

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри

Київ - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Поняття, функції та різновиди цензури.	5
РОЗДІЛ 2. Особливості виствітлення політичної ситуації в Україні російськими ЗМІ.....	13
РОЗДІЛ 3. Роль цензури у боротьбі з опозицією в Російській Федерації.....	22
РОЗДІЛ 4. Методи які обирає влада у боротьбі з опозицією на прикладі Олексія Навального.....	29
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність: Вже не перший рік Росія веде інформаційну війну з Україною та намагається тримати під контролем внутрішні опозиційні настрої. У свідомості громадян завдяки ряду маніпулятивних дій вибудовується негативний образ України, що здатний легітимізувати агресивну зовнішню політику російського уряду. Паралельно з цим, опозиція держави зазнає жорстких утисків та не має можливостей для розвитку своєї діяльності. Одним з інструментів впливу у цих двох ситуаціях є цензура, яка останнім часом набирає шалених обертів. Непередбачувана поведінка Росії може вплинути на весь світовий політичний процес, тому я вважаю необхідним розглянути один з аспектів, який здатний посприяти подальшим діям Російської Федерації як всередині країни, так і на міжнародній політичній арені.

Об'єкт дослідження: інформаційна політика Російської Федерації.

Предмет дослідження: роль цензури в інформаційній політиці Російської Федерації.

Мета дослідження: дослідити наявність цензури в Російській Федерації та її роль у зовнішній та внутрішній політиці.

Мета обумовлює необхідність розгляду таких завдань:

-ознайомлення з теоретичними засадами цензури, її функціями та різновидами;

-розкрити роль засобів масової інформації як політичного інструменту впливу на свідомість громадян, рівень їх цензурування у РФ;

- дослідити виникнення цензури на території Росії в історичному контексті;

- дослідити цензуру у російських ЗМІ щодо висвітлення політичної ситуації в Україні;

- з'ясувати як цензура використовується у внутрішній політиці РФ, у тому числі й для боротьби з опозицією;

- на прикладі Олексія Навального розкрити методи та наслідки влади в боротьбі з опозицією.

У роботі було використано такі методи дослідження: історичний, метод аналізу та обробки статистичних даних, контент-аналіз та метод case-study. Контент-аналіз застосовувався при опрацюванні Законодавства Російської Федерації та різноманітних Інтернет-видань; обробка статистичних даних стала головним інструментом підтвердження висунутих теорій, базуючись на даних соціопитувань громадян.

Огляд літератури: для опрацювання теоретичного базису було використано наукові праці Левченко М. А., Федотова М. А; активно використовувалася статистика недержавної організації Левада-Центр; джерелом інформації досліджувань слугували публікації російських Інтернет-видань; було використано Конституцію РФ, а саме «Закон про ЗМІ».

Структура роботи: Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 46 сторінок, список використаних джерел нараховує 32 найменувань.

РОЗДІЛ 1. Поняття, функції та різновиди цензури.

Багато великих філософів приділяли особливу увагу свободі людини, вважаючи, що це є невід'ємним природнім правом кожного. Проте разом з появою держави, виникає і поняття цензури. Це стало виразником обмеження абсолютно вільних висловлювань, думок та позицій задля збереження стабільності влади та суспільства. Чим є цензура за визначенням та якими є її функції?

За своїм походженням, термін є уродженцем латинської мови, означаючи оцінку майна у Стародавньому Римі, що слугувало маркером соціального поділу громадян. Це надавало тій чи іншій групі певну кількість привілеїв, залежно від їх матеріальних здобутків. Проте навряд чи хтось із сучасників зміг би провести паралелі між старим та новим визначенням цензури, адже на сьогоднішній день це слово набуло зовсім іншого змістового навантаження, яке буде розглянуто нижче. [24, ст. 80-89].

Варто почати з того, що цензура –це інструмент контролю інформації з метою її обмеження або повної заборони, у випадку якщо вона вважається шкідливою та небажаною як для влади так і для суспільства. Будь-яка інформація, що здатна завдати шкоди моральним цінностям суспільства або стабільності влади вилучається з вільного доступу саме завдяки цензурі.

Та це визначення не можна вважати повноцінним. Цензура за своєю природою є доволі абстрактною та залежною від часового контексту свого застосування. Значення «небажаного та поганого» для суспільства не є сталим, а отже контроль над тими чи іншими категоріями може зникати та з'являтися відносно того, що буде вважатися загрозою в той чи інший час.

Можна зробити висновок, що цензура за своєю природою є відносною щодо свого застосування та здатна підкорити будь-яку сферу під свій контроль, що значно розширює її повноваження та функції.

У цій сфері фундаментальну роботу здійснив Левченко, який зміг класифікувати функції та види цензури. Тож розглянемо його бачення цензури більш детально. [2].

Перш за все, він зазначає про *профілактичну функцію* цензури. Будучи особливо актуальною в авторитарних режимах, вона направлена на те, аби попередити можливі загрози щодо інакомислення та екстремістських настроїв. Важливу роль відіграє *охоронна функція* цензури, що здатна зберігати державні та військові таємниці. Тому якщо держава хоче зберегти конфіденційність, скажімо, щодо своїх майбутніх атак на інші держави, задачею охоронної цензури буде зробити усе можливе, аби ця інформація не потрапила до мас. Якщо говорити про захист моральних цінностей суспільства, то тут вступає у дію *еталонна функція* цензури, тому в залежності від культури країни, функція набуває ширші або вужчі повноваження. Кажучи про *маніпулятивну функцію*, можна зазначити, що вона здатна формувати комфортні для влади настрої серед населення. *Санкціонуюча природа* цензури заключається у комбінації інформації, що не зазнала цензурування разом з тією, яка пройшла контроль та була адаптована. Як наслідок, цензура є менш помітною, а отже, вірогідність обурення серед населення щодо обмеження свободи слова при застосуванні даного типу зменшується. *Регламентована* цензура виконується завдяки завчасно створеним критеріям, і втілюється шляхом приписів, рекомендацій і т.д. Однією з найагресивніших функцій володіє *репресивна* цензура, в обов'язки якої входить застосування жорстких методів: кримінальне покарання, переслідування, фізична розправа. Навряд чи можна перерахувати усі функції цензури, адже вона глибоко вкорінена майже у всі сфери нашого життя, тому задля кращого розуміння масштабності цього поняття нам необхідне його видове упорядкування. Тому Левченко виділяє дванадцять класифікацій, що здатні у повній мірі продемонструвати те, як функціонує цензура.

Перше - це *характер функціонування цензури*. За цим показником вона може бути спонтанною або регулярною. Це виражає умови та причини діяльності цензури.

Другим показником є *ступінь інституціоналізації*, що розділяє цензуру на інституціоналізовану та неінституціоналізовану. Ця категорія залежить від джерела виникнення і характеру функціонування. Для її визначення необхідно з'ясувати, які інституції та установи втілюють та контролюють процес цензурування, наскільки вони є легітимізованими та законними відносно держави, у якій діють. На прикладі спонтанної цензури ми розуміємо, що у країні, яка до цього не практикувала жорстке цензурування, навряд чи наявні відповідні для цього інструменти, тому, як правило, вона є неінституціоналізованою.

Цензуру також характеризує міра її відкритості. З цього випливають такі види як *відкрита* та *латентна* цензура. Вона характеризується метою, з якою вона застосовується, режимом країни, в якій вона застосовується, рівнем культури суспільства та його окремих індивідів. Як правило, держави, що намагаються уподібнитися до демократичних. Надають перевагу латентній цензурі, максимально приховуючи свій вплив на представників своєї країни.

Напрямок діяльності поділяє цензуру на *зовнішню* та *внутрішню*. Перша стосується запобігання проникненню небажаної інформації в систему ззовні, в той час як внутрішня відповідає за контроль інформації всередині системи

Наступною категорією є спосіб діяльності. *Превентивна цензура* відповідає за попередню перевірку перед публікацією. Перевірка здійснюється спеціально створеною інституцією. *Послідовна цензура* немає попереднього перегляду та спеціально існуючого для цього органу, вона вступає у дію після публікації чи будь-якого іншого поширення інформації, притягаючи до кримінальної відповідальності безпосереднє джерело поширення.

Одним з показників є характер рішень. За таких умов цензура поділяється на *обов'язкову, допускаючу, рекомендовану та схвальну*. В цьому випадку той чи інший вид цензури застосовується в залежності від ситуації, що постала перед режимом та тим, наскільки впливовим є власне інституція, що несе за це відповідальність.

Не менш важливим та актуальним є правовий аспект в оцінці цензури. Тут вона поділяється на *легітимну та незаконну*. Ця категорія є виразником рівня відкритості та демократичності держави.

Цензура може поділитися за своїм станом на *активну, пасивну та реактивну*. Зрозуміло, що пасивний стан цензури – це її бездіяльність. Реактивна цензура спрямована на усунення поточних проблем, є стихійним та потужним явищем. В той час як активна цензура – це перманентна дія, яка застосовується для виключення не тільки наявних, але і можливих у майбутньому загроз.

Цензура залежить від суб'єкту, яким вона здійснюється. Існує *загальнодержавна, відомча, церковна, цензура громадських організацій, громадської думки, соціальних груп, індивіда та всецензура (омніцензура)*. Відповідно до попередньої категорії існує також і об'єкт цензури. Він постає у вигляді суспільства, групи, інституту або ж особистості. Є виразником меж можливого використання цензури.

Однією з найоб'ємніших класифікацій є мета цензурування. Існує *політична, ідеологічна, військова, економічна, релігійна, моральна, естетична та особистісна цензура*. Розглянемо їх детальніше. Мета політичної цензури варіюється в залежності від режиму, в якому вона діє. Авторитарні режими використовують політичну цензуру як дієвий засіб придушення опозиції та інакомислення серед народних мас. На противагу цьому, цензура у демократичних державах має на меті захист встановлених суспільством цінностей, яким можуть загрожувати екстремістські погляди. Ідеологічна

цензура здатна формувати національну ідентичність та позитивний образ влади. У цьому випадку змін може набути навіть наука: формування нової історії, розвиток тих наукових галузей, що здаються державі більш доцільними. Під визначенням військової цензури ми розуміємо збереження державних таємниць, що стосуються рівня спроможності держави до оборони. Економічна цензура забезпечує вдалі умови для подальшого ведення бізнесу. Це може бути збереження у таємниці майбутніх змін у виробництві, введення нового товару або будь-якої іншої, що може бути використана конкурентами. В залежності від того, наскільки сильним впливом володіє інститут церкви, зростає вірогідність релігійної цензури. Її повноваження заключаються у контролі того, що декларується від імені церкви, як потенційний інструмент впливу на думку мас. Також була зазначена моральна цензура, головною функцією якої є захист від морального приниження та депривації соціальних груп та індивідів. Найбільш складною у своєму визначенні та застосуванні є естетична цензура. Це є максимально суб'єктивним видом цензурування, що на меті має розподіл мистецтва на моральне та неморальне з подальшим захистом від того, що здатне завдати шкоди цінностям суспільства.

Останнім видом поділу цензури є сфера її застосування. Тотальна сфера застосування включає у себе всі сфери життя соціуму та особистості, повністю підкорюючи власному контролю функціонування та діяльність суспільства. Локальна цензура має на меті контроль однієї або кількох сфер життя, або розуміється як застосування цензури у певному географічному регіоні.

На сьогоднішній день основоположну роль у політичному просторі відіграють ЗМІ, перебуваючи у статусі головного джерела поширення інформації про владу. Вони можуть існувати як незалежні виразники інформації або ж бути підкореними діючою владою. Зрозуміло, що як окремо існуючий фактор у державі, ЗМІ можуть порушити багато питань, тож уряду необхідно якось реагувати на їхні дії. Засоби масової інформації володіють неабияким впливом на свідомість громадян, тому найлегшим способом

підтримки необхідного державі порядку та висвітлення її діяльності таким чином, що вона має позитивний образ у свідомості громадян є контроль ЗМІ. Проте держава, якій немає чого приховувати лише зацікавлена у розвитку незалежних ЗМІ, адже здорова критика тільки поліпшить загальне становище, а відкритість інформації та відсутність репресій зможе легітимізувати діючу владу. Створюються сприятливі умови для конкуренції незалежних ЗМІ, продукуються гарантії їхньої свободи та безпеки. Проте логічно, що повна свобода може спровокувати не один суспільний конфлікт, саме тому для вирішення подібних проблем демократичні країни, в яких панує свобода слова, змогли розробити три моделі для вирішення даної проблеми. Першу модель В.В. Фокіна називає “вільний ринок ідей”. На мою думку, вона є трохи утопічною, змальовуючи формування ідеальних умов щодо існування ЗМІ у вимірі держави. Цей метод взаємодії стверджує про свободу критики діючої держави, вільний доступ громадян до інформації, яка може бути їм доступною та повна свобода вираження стосовно особистих позицій журналістів. Друга модель має назву “соціальна відповідальність”. Головний акцент скеровано на загальну безпеку суспільства. Обмеження у вільному вираженні своїх ідей стосується певних екстремістських угруповань, що здатні завдати шкоди державному апарату та громадянам. При цьому зберігається свобода у об’єктивному висвітленні інформації. На мою думку, подібне обмеження є доволі логічним та доречним рішенням, проте головним недоліком у цій моделі є абстрактне поняття загрози державі, що може дати волю уряду обмежувати не тільки реальну небезпеку, але й невігідну для неї інформацію. Межа між об’єктивністю та спокусою у бажаному для тебе трактуванні доволі тонка. І, нарешті, третя модель – “демократичне представництво”. В ній ЗМІ стають вільними від бюрократичних перепон. Крім цього, основний акцент робиться на тому, що ЗМІ є інститутом, що здійснює просвітницьку роль у суспільстві, а не здобуває собі матеріальні або владні ресурси.

Підкоривши арену ЗМІ собі, політична еліта здатна спокійно транслювати бажане для неї бачення на власну діяльність у маси. Особливу популярність подібна тактика набуває у державах авторитарного типу, де подібний контроль вважається необхідним для підтримки стабільності влади та їхньої легітимації, шляхом демонстрації (або вигадки) позитивних факторів дійсного правління . Як правило, створюється потужна система інститутів, головною метою яких постає детальна перевірка та контроль інформації, що перебуватиме у вільному доступі для своїх громадян. Іноді цей контроль переходить будь-які рамки та починає порушувати моральні норми . Яскравим прикладом у цій справі можна вважати Китай, якому вдалося не тільки підкорити собі телебачення та пресу, але й обмежити громадянам доступ до Інтернету – інформаційного простору, що досі вважався еталонно незалежним та вільним майданчиком для обміну інформації. Урядом Китаю було створено систему контролю, відомою під назвою “Золотий щит”, або “The Great Firewall of China”. Вона обмежує доступ до деяких іноземних сайтів, що містять у собі інформацію, яка критикує діючу китайську владу, або висвітлює небажані політичні події минулого. Окрім цього сюди можна віднести соціальні мережі (заблокованим є навіть титан Інтернету Facebook) та пошукові системи, а замість них використовуються альтернативні варіанти, створені владою. Задля якісної фільтрації інформації, застосовуються усі можливі на сьогоднішній день технології: блокуються IP-адреси, Інтернет-адреси (URL), проходять фільтрацію DNS-запити та їх переадресація, і навіть славнозвісний VPN, який зазвичай позиціонувався головним рятівником у подібних ситуаціях та основним методом обходу блокування подібного типу піддався тотальному контролю держави. [25]

За своєю природою Інтернет є найбільш некерованим засобом поширення масової інформації : по-перше, ми можемо спостерігати постійне циркулювання інформаційного потоку, який надходить з різних куточків світу, тож його об’єми сягають величезної кількості, а по-друге, Інтернет за своєю структурою

є загальнодоступним та необмеженим кордонами певної країни, тому його контроль, на перший погляд, може виглядати як нереалістична задача навіть для найпотужніших інститутів цензури. Проте як ми могли спостерігати на прикладі Китаю, на сьогоднішній день це може бути здійсненим.

РОЗДІЛ 2. Особливості висвітлення політичної ситуації в Україні російськими ЗМІ

Відносини Росії та України ніколи не були однозначними. Якщо ми проаналізуємо історично співіснування цих двох країн, то зможемо простежити низку конфліктів та жорстоких протистоянь: час, коли Україна перебувала у складі Литовського князівства, епоха козаччини, постійне протистояння тиску Російської імперії та жорстокі сутички за часів панування Радянського Союзу. Проте більш доцільним буде розглянути історію стосунків Росії та України як двох незалежних держав. На початку становлення власної суверенності, основним вектором розвитку у відносинах між двома країнами було зближення, в силу пошуку потенційних партнерів після нещодавнього розпаду СРСР, адже економіка на той час була максимально нестабільною. Але пізніше наступила криза у стосунках. По-перше, відбулася «помаранчева революція», яка була сприйнята Росією вкрай негативно, адже це зруйнувало перспективу президентства Януковича, який був гарантом продовження вектору на зближення стосунків між країнами-сусідами. Друге ускладнення виникло, коли у 2008 році Україна відкрито підтримала Грузію у конфлікті Південної Осетії. Це було ще однією причиною, за якої відносини України та Росії ускладнювалося. У 2010 році, коли на пост президента було обрано Віктора Януковича, Україна природньо почала «теплішати» відносно Росії. Коли у 2013 році перед нашою країною постала можливість інтеграції до Європейського Союзу, а саме – підписання асоціації з ЄС, здавалося, що рішення є очевидним. Проте Віктор Федорович не проявив достатньої рішучості і під тиском російського уряду (який очевидно був проти такого розвитку подій, адже це пророкувало втрату потенційно вигідного партнера) 23 листопада було оголошено про зупинення підписання асоціації. Це викликало шквал незадоволення серед населення: люди виходять на акцію протесту, аби виразити своє невдоволення щодо прийнятого рішення. Паралельно цим подіям, у лютому відбувається анексія

Криму російським урядом; спалахує війна на території Донецької та Луганської областей, що теж була ініційована Росією, під приводом захисту російськомовного населення на цих територіях. З кожним роком ситуація набувала усе більших масштабів, хоча і були короткострокові періоди «затишшя».

Як можна зрозуміти, Росія на сьогоднішній день веде дійсно агресивну політику відносно України, що, безумовно, може викликати нерозуміння з боку населення. Через це держава потребує легітимації відносно своїх дій і тому, найбільш вдалою тактикою вони порахували формування нового образу України. На жаль, на російському телебаченні у своїй більшості це відбувається шляхом тотального панування дезінформації в інформаційному просторі. Проте, якщо ми поглянемо на інфографіку ВЦИОМ за 2018 рік, то ми можемо спостерігати, що близько 30% населення не схвалює діяльності російських ЗМІ, а в 2020 році це вже 38% що є доволі високим показником. Відповідно, ця група громадян дізнається інформацію з незалежних від уряду джерел (варто зауважити, що їх не так вже і багато). Проте і тут Російська Федерація намагається втримати свій контроль. Аби здобути прихильність ліберально налаштованих відносно України громадян, уряд проводить активне цензурування незалежних ЗМІ, тим самим піддаючи змінам свідомість населення.

Російська федерація тяжіла до цензури ще на початку своєї історії. Якщо розпочати аналіз з періоду Стародавньої Русі, то навіть тоді ми можемо спостерігати релігійну цензуру, яка мала неабиякий вплив на державотворення у той час. Пізніше, задля посилення легітимації власної влади, до цензури вдавалися й імператори. У цій справі вдалим прикладом може слугувати Павло 1, головною метою якого була ізоляція суспільства від потужного французького впливу, під заборону потрапляла навіть художня література, що висвітлювала недоречні, на думку імператора, позицію та поведінку людини. Уже за часів панування його сина Олександра 1 були створені спеціальні

інститути цензури, а Микола 1 зміг поліпшити вже існуючу систему та довести її до можливого на той час ідеалу. Проте найбільшого розквіту цензура набула під час періоду існування Радянського союзу. Перевірці на той час піддавалося усе: статті, художні твори, кіно, контролювалися публічні виступи. Велику роль у формуванні потужності цензури відіграло і створення фундаментальної ідеології, що дозволяло контроль не тільки інформації, але й і суспільної думки. Вже на заході існування СРСР на теренах Росії певний час панував хаос, тому цензура відійшла на другий план. Вже у грудні 1993 року, коли Конституція Росії вступила у дію, було затверджено закон про гарантування свободи масової інформації та заборона цензури в усіх її проявах окрім випадків, коли існує загроза конституційним цінностям країни[6]. ЗМІ відчували неабияку свободу, проте це була короткострокова акція.

У 2011 році відомий російський журналіст Володимир Познер зазначив, що «Закон про ЗМІ у нас не виконується у головному: я стверджую, що у нас на телебаченні, та і не тільки на телебаченні не існує свободи слова»[14].

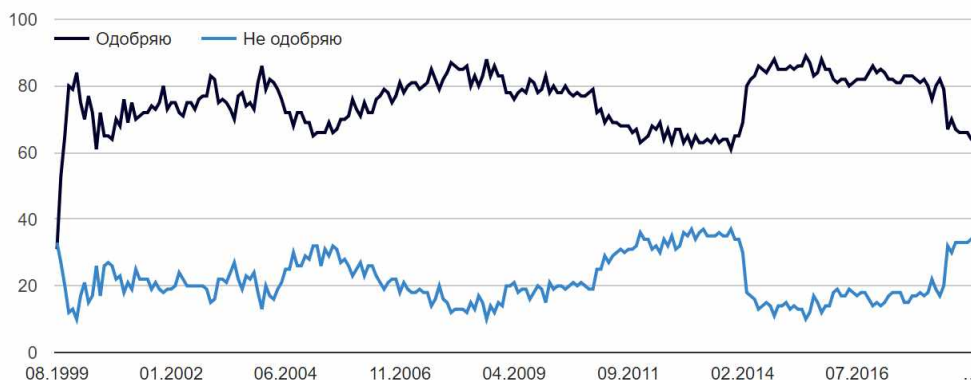
Крім цього, маючи власне телешоу на федеральному каналі, Познер розказав про існування переліку особистостей, які не можуть бути запрошеними на передачу. Зрозуміло, що це стосувалося представників опозиції влади (таких як Навальний, Лімонов, Каспаров, Немцов та ін).

Ще за президентства Дмитра Медведєва Федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку і масових комунікацій була перетворена на Федеральну службу з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій, що на сьогоднішній день відома як Роскомнадзор[21]. Основною задачею цієї служби є контроль інформації з метою захисту опрацювання особистих даних відповідно до законодавства Росії. Проте впродовж своєї діяльності, Роскомнадзор неодноразово звинувачувався у застосування незаконної цензури відносно окремих джерел та соціальних мереж.

У 2014 році, 12 березня відомому новинному ресурсу Lenta.ru було винесено попередження за публікацію їхнього інтерв'ю з представником українського націоналістичного руху «Правий сектор» Андрієм Тарасенко. Також під звинувачення потрапило й інтерв'ю з Дмитром Ярошем за вміст екстремістських висловлювань. Як наслідок, посилання на останнє було видалено з сайту.

Ми можемо спостерігати, як навколо окремих українських діячів через надмірне застосування цензури щодо їхньої особистості та ідей, які вони сповідують, вибудовується доволі неоднозначний образ. Тут вступає у гру маніпулятивна функція цензури, формуючи необхідні образи у думках народу. По-перше, до вільного доступу не допускалися інтерв'ю з людьми, які були прибічниками правих поглядів. Через те, що на це було звернено чимало уваги у російських ЗМІ, слово Україна звучало у контексті прояву радикальної ідеології. Це створювало стійке асоціювання у свідомості, нібито Україна є державою, де домінують націоналістичні ідеї, що в силу історичного контексту Другої світової війни має особливо негативну конотацію серед країн колишнього СРСР. По-друге, причиною недопуску ставав законодавчий бар'єр, який забороняє поширення екстремістських ідей. Знову ж таки, поєднання понять екстремізму та України формує образ перманентно діючого хаосу у сусідній державі, а, як відомо, російське населення є прибічниками політичної стабільності, навіть якщо за своїми властивостями вона перетворилася на паразитичну. Про що свідчать наступні дані: показники недержавної дослідницької організації Росії Левада-Центр демонструють, що незважаючи на певні перепади, за весь час перебування Володимира Путіна на посаді Президента та прем'єр-міністра, рівень довіри щодо ведення його політики не спускався нижче позначки 60%, і це при достатньо неоднозначному економічному та соціальному становищі.

ОДОБРЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЛАДИМИРА ПУТИНА

Політичній еліті Російської Федерації необхідно якось виправдовувати економічно невмотивовану для них поведінку, адже на ведення збройного протистояння Україні владі доводиться витратити чимало коштів. Саме тому формується образ держави, де панують фашистські погляди; держави, де відбуваються криваві повстання; держави, яка не здатна впоратися з контролем над громадянами.

Подібна зовнішня цензура видається дієвою, адже згідно з соціопитуваннями, ставлення до України значно погіршилося у період 2013-2014 рр., якраз коли була розпочата сумнівна політика відносно сусідньої країни. Індекс демонструє, що у 2015 році позначка негативного ставлення до України сягнула рекордних 64% [11].

ОТНОШЕНИЕ К УКРАИНЕ

Неабияку роль у формуванні образу України як не найкращого політичного актора на міжнародному рівні у свідомості російського суспільства стало замовчування причетності Росії до конфлікту, який виник на Сході. Мало того, що всі події, які відбуваються на півдні та Сході описуються через призму російських ЗМІ, власне вираження агресивної поведінки повністю замовчується. З цього приводу відомий російський опозиціонер Борис Немцов розпочав ґрунтовне розслідування. Хоча він і не встиг самостійно закінчити розслідування у зв'язку з вбивством, проте його однодумці-опозиціонери все ж таки змогли докласти максимум своїх зусиль та зробити усе можливе, аби світ зміг побачити доповідь, яка була здатна скомпрометувати попередні заперечення Володимира Володимировича щодо відсутності російських службовців на теренах Сходу України. Як він заявляв в одному з інтерв'ю 2014 року, що «ніяких російських військових підрозділів чи військових інструкторів на південному сході України не було і немає. Американці брешуть. Ми ніколи не займалися дестабілізацією положення в Україні і не займаємося цим». Проте за даними дослідження, що були розміщені у доповіді та які проводилися власне Немцовим та його командою свідчать про наступне: незважаючи на очевидний успіх українських військових у червні 2014 року, конфлікт набув зовсім іншого забарвлення у кінці серпня, коли на територію Сходу прибуло підкріплення не тільки у вигляді військових, але й разом зі зброєю та танками. Ця інформація знайшла підтвердження у інтерв'ю Захарченка та Гірка [4]. Пізніше, коли інформація щодо перебування російських військових ставала очевидною, уряд Федерації почав говорити про те, що це була власна ініціатива солдат, адже вони на той момент перебували у відпустці. Та це не єдина річ, про яку мовчали. Пізніше, коли Росія перейшла у відкритий наступ, їй доводилося замовчувати про кількість власних загиблих солдат. У докладі було зазначено, що перед битвою у Дебальцево, солдат змушували звільнитися з посад, аби уразі їх загибелі про це не доводилося сповіщати офіційно і можна було заявляти, що російські військові не брали у цьому участі. Урядом була дана обіцянка щодо виплат

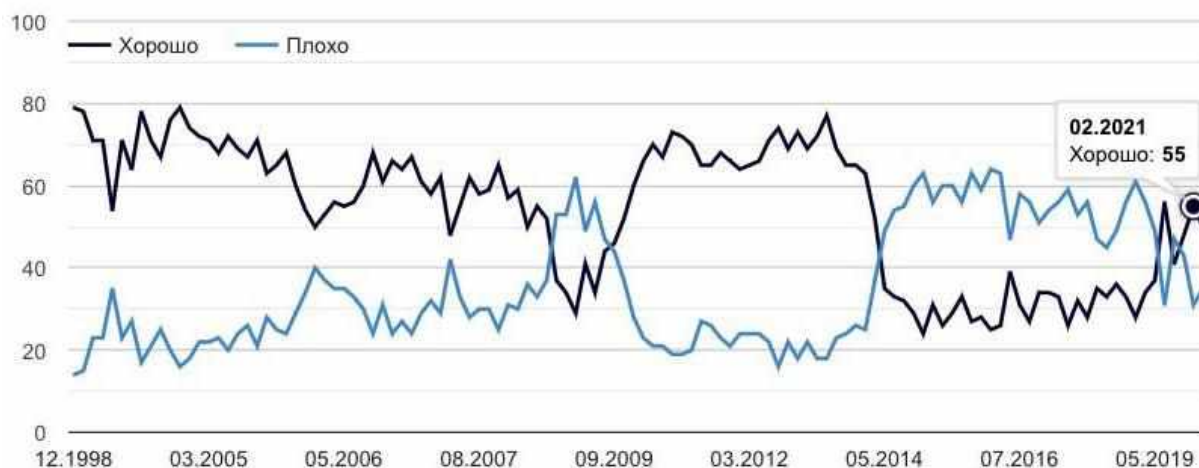
родичам у разі поранення чи загибелі, проте ці виплати не були здійснені, а заявляти про це кудись люди не мають бажання через страх можливого переслідування (ситуація загострилася, коли Немцова було вбито). Інформація щодо загибелі приховувалася дуже довгий час, на початку збройного конфлікту російський уряд стверджував про смерті солдат на вченнях у Ростові. Навіть про поодинокі випадки старалися мовчати.

Ми можемо прослідкувати чітку модель поведінки Росії у даній ситуації. Коли якась інформація чи свідчення чітко вказують на те, що ініціатором агресії є саме вони, ця ситуація, як правило, не піддається під якісь видозміни, перетворюючись на популярну серед російських ЗМІ дезінформацію. Вона просто зникає. Чому у даному випадку набагато доцільніше використовувати цензуру ніж змінювати факти так, як це буде їм потенційно вигідно? По-перше, якщо інститути цензури є потужними та добре розвинутими (і хоча в Росії на офіційному рівні все ще заборонена цензура, їм вдалося створити латентну мережу контролю над інформацією) ситуація, що може бути провокативною для влади, ніколи не постане перед суспільством у разі її заборони державною цензурою.

Якщо ми розглянемо варіант з дезінформуванням, то він є не дуже вигідним у тому плані, що держава не має повної монополії на ЗМІ, існують деякі незалежні та альтернативні джерела інформування. Тому якщо видозмінений факт викличе підозру у якогось громадянина, той з легкістю зможе перевірити його на достовірність, використовуючи інші інформаційні джерела. Як наслідок, це може спровокувати подальші розслідування та підозри відносно влади. Проте у випадку, коли при відсутності вищезгаданої інституції держава застосовує звичайну цензуру, просто не допускаючи ту чи іншу інформацію до вільного доступу, населення навіть не здогадуватиметься про існування провокативних подій з боку свого уряду. Як ми могли спостерігати, російській владі не вдалося це повністю приховати та навіть після появи такого провокативного джерела інформації як робота Немцова,

вже почала діяти внутрішня цензура відносно опозиції, і, відповідно, ця робота не здійснила того суспільного резонансу, до якого вона мала потенціал, адже ця праця рідко де згадувалася. Другою причиною надання переваги саме цензурі, а не дезінформації полягає у тому, що звести подібні дані на свою користь – завдання не з легких. Як зазначалося вище, коли держава стає на шлях дезінформування, створюється своєрідна легенда, постійна підтримка якої – завдання не з легких. Для якісної розробки подібної легенди не завадив би окремий інститут контролю, який не тільки б фільтрував небажану для уряду інформацію, але й створював нову, детально пропрацьовану історію. Рано чи пізно, подібні «сюжетні дірки» стають помітні людям, після чого рівень легітимності засобів масової інформації різко падає, відповідно, схвалення діючої влади на телеекранах та Інтернет-ресурсах піддаються серйозним сумнівам.

Проте в 2021 році за даними Левада центр відношення росіян до України стало значно кращим. [11]

Результати опитування свідчать про збереження тренда на поліпшення ставлення росіян до України. Позитивні оцінки (дуже добре / в основному добре) дали 55% росіян (на 7 п.п. більше, ніж в серпні). Намітилося потепління відносин може бути пов'язано зі зміною порядку в ЗМІ - тема України стала

займати менше ефірного часу, і тепер частіше обговорюється в контексті боротьби з коронавірусів і рішень про вакцинацію, ніж в контексті будь-яких конфліктних ситуацій. При цьому більш молоде покоління краще ставиться до України, ніж люди старшого віку - 66% і 62% серед населення у віці 18-24 роки і 25-39 років, відповідно, тоді як серед населення у віці 55 років і старше тільки половина (49 %) говорять про добре ставлення.

Как вы в целом относитесь сейчас к Украине?

	05.2019	09.2019	01.2020	08.2020	02.2021	03.2021
Хорошо	37	56	41	48	55	50
Плохо	49	31	47	43	31	35
Затруднились ответить	14	13	11	8	13	15

РОЗДІЛ 3. Роль цензури у боротьбі з опозицією в Російській Федерації

Опозиція до діючої влади – цілком природне та закономірне явище. Воно може існувати як в демократичних державах, будучи виразником плюралізму та поваги до меншин, так і в країнах, де панує авторитарний режим. У другому варіанті ми можемо спостерігати, що держава, в залежності від свого поточного стану та мети, якої вона прагне досягти по-різному взаємодіє з опозицією: ігнорування, часткове блокування діяльності, створення негативного образу у суспільстві та навіть намагання повного придушення. Враховуючи історичний досвід Росії та її особливе тяжіння до тотального контролю, опозиція навряд чи колись відігравала роль важеля, що здатний контролювати діючу владу. Починаючи з часів незалежності коли Росія постала як країна з багатопартійною системою, створення опозиції було неминучим. Свого піку опозиційні сили змогли досягти після «жовтневого путчу». Проте ситуація набула кардинальних змін з приходом до влади Володимира Володимировича. Політична еліта була сконцентрована навколо постаті нового президента, а ті, хто не був частиною цієї правлячої групи (окремі політичні партії, фракції) були вимушені продемонструвати відносну лояльність до дійсної влади або покинути політичну арену, втративши свій статус. Проте ситуація в Україні та неоднозначна відносно неї політика, дала новий старт для посилення діяльності опозиційних сил. Відомі російські постаті були проти подібного розвитку подій, про що намагалися публічно заявити.

Розпочнемо наш аналіз з Гаррі Кімовича Каспарова. Коли на політичному горизонті з'явився молодий Володимир Путін, Каспаров вбачав у ньому новий розвиток політики в Росії, проте швидко зрозумів, що цього не відбудеться. У 2007 році планував стати одним з кандидатів у президенти, проте затриманий російським урядом у аеропорту «Шереметьєво», коли їхав до Саратова аби взяти участь акції «Марш незгодних» (пізніше Європейський Суд визнав

подібну поведінку російського управління незаконною, адже були порушені права людини на свободу та особисту недоторканість та на свободу зібрань та об'єднань), після чого зняв свою кандидатуру. У 2010 році був одним з ініціаторів створення кампанії «Путін повинен піти», а у 2014 році займав активну позицію захисту України у конфлікті, стверджуючи про неправомірність дій російської влади. З цього можна зробити висновок, що Каспаров є активним опозиціонером у сучасній Росії. Чи ведеться з ним боротьба і якщо так, то якими методами?

У 2014 році 13 березня за поданням Генпрокуратури Російської Федерації разом з такими інформаційними джерелами як grani.ru, ej.ru було заблоковано і сайт, створений Гаррі Кімовичем kasparov.ru. Прокуратурою було зазначено, що причиною блокування стала стаття «У Криму буде націоналізована держвласність», яка, на їхню думку, могла спровокувати акцію несанкціонованого протесту. Пізніше було з'ясовано, що основною проблемою статті було фото під нею, з зображенням листівки, на якій було розміщено фото озброєної людини та підпис «Крим, прокинься!» [3]. Питання, чому було заблоковано цілий сайт, а необмежено доступ до конкретної статті, залишається відкритим. Каспаров звернувся за оскарженням до Європейського Суду, вбачаючи порушення прав людини на свободу розповсюдження інформації.

У 2014 році було зроблене намагання монополізувати свій вплив на Інтернет-простір. 5 травня було внесено поправку до Федерального закону «Про інформацію, інформаційні технології та про захист інформації», відому як «Закон про блогерів». Будь-який Інтернет-сайт, веб-сторінка чи просто акаунт соціальної мережі, що протягом доби має відвідуваність понад три тисячі користувачів, мають повідомити про своє існування «Роскомнадзор». Після чого організатор розповсюдження інформації в мережі Інтернет стає повністю підконтрольним. По-перше, він має зберігати інформацію про аудіо, відео та текстові повідомлення користувачів протягом шести місяців, а по-

друге, за необхідності організатор розповсюдження інформації в мережі Інтернет має надати інформацію про користувачів федеральним службовцям; за умови, якщо використовуються додаткові методи шифрування, організатор має надати ключі задля їх дешифрування[15]. Як ми можемо спостерігати, це є однозначним проявом Інтернет-цензури. Це викликало купу незадоволення як серед самих організаторів розповсюдження інформації, так і користувачів. По суті, подібна підконтрольність до цього була властива російським ЗМІ, але виявилася недопустимою для мережі Інтернет. У 2017 році, 29 липня, було визнано втрату сили положень, які були зазначені у новій поправці до закону. Проте Роскомнадзор наголосив на дотриманні інших законів, що стосуються поширення інформації.

Найбільш запекла боротьба з діючою владою відбулася у вже загиблого опозиціонера Бориса Немцова. Ще на початку своєї політичної кар'єри, Борис Єфимович був яскравим представником ліберальних поглядів, створював масу суспільно-корисних проектів: екологічний рух проти будівництва атомної станції у Нижньогородській області, збір підписів громадян проти першої чеченської війни, підтримка ринкової економіки, завдяки реалізації створеної ним держпрограми було побудовано 200 нових доріг та відновлено церкви та храми. Під час судового процесу над представницями PussyRiot вважав, що рішення суду є несправедливим та політично вмотивованим. За часів, коли Немцов був мером Нижньогородської області, та славилася своєю свободою слова та сприятливими умовами для роботи журналістів. Також він висував свою кандидатуру та посаду мера Сочі, але програв перегони. Ще на початку політичної кар'єри Путіна, як і Каспаров, вбачав перспективи, проте був швидко розчарований. Тому у 2000 році був одним з тих, хто підписав петицію «Путін повинен піти». Він неодноразово не схвалював вектор проведення політики Володимира Володимировича, під час «помаранчевої революції» став прибічником Ющенка, в той час як Путін відстоював право Януковича на президенство. Цей конфлікт продовжився і під час революційних подій в

Україні 2014 року, коли Немцов підтримав Україну, стверджуючи про перебування російських військових на Сході та Півдні країни, в той час як цей факт заперечувався Путіним в усіх ЗМІ. Зрозуміло, що постать Бориса Єфимовича завдавала значного дискомфорту Путіну, саме тому він надав перевагу просто ігнорувати його існування. Після видавництва досліджень «Путін. Корупція» та «Путін. Висновки. 10 років» де зазначається про незаконне збагачення і використання різних корупційних схем Володимиром Володимировичем та його товаришами, реакцією Путіна було просте замовчування та блокування подальшого поширення цієї інформації.

Ще один випадок блокування опозиції ми спостерігаємо на прикладі Олексія Навального – на даний момент є одним з найпопулярніших опозиціонерів на Інтернет-просторі. Цей опозиціонер в 2020 році став одним і найбільш обговорюваних політиків, за долею якого слідкували навіть люди, яких не цікавить політика. Він розпочав свою політичну діяльність ще на початку 00х, створюючи різні рухи та організації, також став членом партії «Яблуко». Перший серйозний конфлікт з діючою владою виник, коли Олексій Анатолійович у прямому ефірі радіостанції назвав партію «Єдина Росія» партією «шахраїв та крадіїв». Після цього спалахнули перші іскри. У 2011 році, коли проходили парламентські вибори, був категорично налаштований щодо партії «Єдина Росія», тому на наступний день провів мітинг, де виказував своє незадоволення їхньою діяльністю, а саме корупцією та великою кількістю фальсифікацій. Пізніше він та група протестувальників направилися до будівлі Центральної виборчої комісії Росії, де його було затримано, адже мітинг був несанкціонованим. Також прагнув зайняти посаду мера Москви, але не зміг здобути достатньо прихильності у поєдинку з Собянїним. Олексій Навальний не покидав спроб отримати вплив на політичну ситуацію у країні. У 2012 році партія «Народний альянс», яка відкрито підтримувала Олексія Анатолійовича не змогла бути зареєстрована, адже Мінюст відхилив їх заяви. Пізніше Навальний офіційно вступив до лав

лбпартії і її було перейменовано (у зв'язку з певними складнощами реєстрації) у «Партію прогресу». І незважаючи на те, що її все ж таки вдалося зареєструвати, у виборчих перегонах вона так і не змогла брати участь, адже для цього необхідно провести ще одну реєстрацію, проте вже не у Міністерстві, а у більшості суб'єктів Росії, чого партія здійснити так і не змогла. За словами Навального, « Це реакція на створення Демократичної коаліції...Ми до цього спокійно відносимося: це очевидна тактика, вона завжди застосовувалась і буде застосовуватися».

Згодом резонанс серед суспільства створив фільм «Він вам не Дімон», де описуються корупційні схеми, що задля власного збагачення використовував Дмитро Медведєв та Алішер Усманов. Це викликало хвилю інтересу у населення, що була посилена подальшими антикорупційними протестами у 97 містах Росії, потребуючи реакцію від влади на звинувачення у корупції [16]. Ця інформація була представлена у незалежних Інтернет-ЗМІ: Meduza, «Ехо Москви», «Медіазона» і т.п. Проте у більшості інших подробиці максимально опускалися, згадуючи це як Інтернет-публікацію Навального або одразу схилили до варіанту, що це є неправдивою інформацією. На телебаченні про це навіть не згадали. Влада також прийняла для себе рішення, яке полягало у ненаданні жодних коментарів. Звичайно, на початку популярності серед ненайбільшої групи населення та згадування про фільм у іноземних джерелах, це все ж таки вплинуло на думку виборців, хоч і на короткий термін. Як показують дані Левада-центру, рейтинг Медведєва після скандального фільму відновився доволі швидко. Якщо за місяць до інциденту його діяльність схвалювало 52 %, у березні рейтинг знизився на 10%, а через п'ять місяців цифра знову наблизилась до 48% [9].

Влада вважає свої дії цілком правомірними, адже все здійснювалося відповідно до регламенту, а блокування опозиційних ЗМІ є цілком виправданим. Таку впевненість та свободу у власних діях держава отримує від Федеральної служби, яка, відповідно до закону № 398-ФЗ від 28 грудня

2013 року. В ньому зазначено, що «у разі виявлення інформації, яка містить у собі заклики до масового безпорядку, здійснення екстремістської діяльності, участі у масових закладах, що проводяться з порушенням встановленого порядку»[23]. Генеральний прокурор або його заступники направляють запит (ця можливість також наявна як у приватних організаціях так і у громадян країни) до Роскомнадзору, і останньому надаються повноваження блокувати інформацію без рішення суду. Здавалося б, чого не зробиш заради збереження безпеки та суверенітету держави, проте влада включає у поняття екстремізму будь-яку загрозу, що оцінюється доволі суб'єктивно. Тому, під блокування можуть підпадати опозиційні сили, які надають критику діючій владі, навіть за умови, якщо вона є конструктивною та виправданою. Більш того, нещодавно закон № 149-ФЗ «Про інформацію, інформаційні технології і захист інформації» було доповнено новою статтею про порядок обмеження доступу до інформації, що висловлена у непристойній формі та ображає людську гідність і суспільну моральність, яка проявляє неповагу до суспільства, держави, офіційних державних символів Російської Федерації, Конституції Російської Федерації або органів, що здійснюють державну владу [22].

Крім цього, майже одночасно з цим вступив у силу закон про боротьбу з фейковими новинами. 22 березня адвокат Калой Ахільгов надав з цього приводу інтерв'ю у прямому ефірі радіо «Ехо Москви», де зазначив, що по-перше, через нечітке визначення вимог під категорію фейків та образи влади може підпадати будь-що, особливо це стосується журналістських розслідувань. А по-друге, одночасне введення цих законів змогло гарантувати блокування будь-якої недоречної, на думку влади, інформації, по одній із статей, адже, по суті, більшість новин можна інтерпретувати або як образу влади або як фейк. Як наслідок, незалежність ЗМІ після подібного ставиться під сумнів, адже суспільство «прийде до того, що, по суті, будь-яка альтернативна інформація буде блокуватися» [7].

Зрозуміло, що більшість населення, що користується ЗМІ, які є залежними від державного апарату надають опозиції негативну оцінку при будь-якій їхній діяльності, крім того не варто забувати про обожнювану російським урядом дезінформацію. Та через явне перегинання палиці у подачі фактів, люди починають розуміти масштаби здійснюваної маніпуляції над ними. Проте наразі ми розглядаємо незалежні інформаційні джерела, основною аудиторією яких є населення, що сповідує ліберальні ідеї та відчуває надмірний тиск держави на приватне життя. Саме тому, цензура – найлогічніший для уряду вихід з даної ситуації. Цей демократичний фасад має силу зберігати хоча б маленьку видимість свободи російських ЗМІ. Люди звертаються до незалежних джерел в надії почути правду. І вони її чують. Проте частково. Санкціонуюча цензура, що застосовується у даному випадку чудово вписується у ці обставини: люди чують реальні факти, проте частина з них була піддана цензурі. Через таке поступове та обережне «вливання» відфільтрованої інформації люди залишаються задоволеними, адже задовольнили свою потребу у вільному доступі до інформації, навіть не підозрюючи, що це далеко не все, що вони мали дізнатися. Нав'язувати свою думку незалежним ЗМІ неможливо, проте можна створити законодавчу основу для обмеження небажаного матеріалу. Маніпулювання медіа структурами дозволяє владі впливати на думку суспільства, викликаючи мінімальний спротив, адже свобода слова залишається, щоправда, це не стосується політичного дискурсу в Росії.

Якщо населення, яке попередньо було готове підтримувати опозиційні сили в Росії, не має нагоди слідкувати за їхньою діяльністю, робиться висновок, нібито вони взагалі не функціонують. Блокування опозиції цензурою ставить перед собою мету не дискредитувати опонента (для цього застосовується тактика дезінформації, що спрацьовує не на все населення), а продемонструвати їхньому потенційному електорату відсутність будь-якої

діяльності. Так люди будуть вибудовувати у своїх свідомості причинно-наслідковий зв'язок, який вказуватиме їм на те, що у підтримці опозиції немає сенсу не через не зовсім коректні вчинки та рішення, а через повну відсутність впливу на політичній арені. Якщо опозиція боїться висловлюватися проти влади і нічого не здатна вчинити – сенс у потенційній мобілізації втрачається. Політична еліта руйнує поняття опозиції таким чином, що створюється видимість того, ніби у ній і не виникає потреби, адже внутрішньополітичні проблеми теж не висвітлюються.

І як ми зможемо спостерігати на прикладі статистики Левада- Центру, це дійсно працює. Якщо починати з 2012 року, то ми можемо побачити кардинальні зміни. У 2012 необхідність в опозиції вбачало рекордні 72% людей, у 2014 –57%, а дані за 2016 рік вказують на підтримку опозиції 52 % відсотки населення [10].

Профілактична цензура, у цьому випадку, застосовується задля перманентного відчуття захищеності. Проте це відчуття панує не серед суспільства, а поміж політичними елітами Російської Федерації. Завдяки цензурі вони змогли собі забезпечити мінімальний ризик протесту серед населення та легітимізувати свою владу, адже змогли зберегти видимість свободи та незалежності інформаційного простору.

РОЗДІЛ 4. Методи які обирає влада у боротьбі з опозицією на прикладі Олексія Навального

Як вже зазначалось вище, цензура на офіційному рівні в Російській Федерації заборонена, але 23 грудня Державна Дума на засіданні в середу ухвалила в остаточному, третьому читанні резонансний закон про заборону цензури з боку інтернет-порталів, мається на увазі, що це може стосуватися зарубіжних платформ таких як YouTube та Facebook. Відповідно до цього закону Роскомнадзор зможе блокувати повністю або частково інтернет-ресурси, що обмежують значиму інформацію на території РФ за ознаками національності, мови, походження, майнового і посадового становища, професії, місця проживання та роботи, ставлення до релігії, а також - у зв'язку з введенням іноземними державами політичних або економічних санкцій щодо Росії або росіян. Окремо наголошується, що блокування може застосовуватися за «дискримінацію щодо матеріалів російських засобів масової інформації».[26]

При обмеженні або уповільненні доступу будуть використовуватися технічні засоби протидії загрозам, передбачені положеннями раніше прийнятого закону "Про суверенний інтернет". Блокування ініціюватиме Генпрокуратура за погодженням з МЗС Росії. Ресурси, які будуть помічені в порушенні нового закону, потраплять до спеціального списку сайтів, «причетних до порушень основоположних прав і свобод людини, прав і свобод громадян РФ». Роскомнадзор застосовуватиме обмежувальні заходи щодо цього списку.

Напередодні, Держдума РФ прийняла закон, що забороняє публікувати особисті дані та відомості про роботу співробітників спецслужб, правоохоронних органів, військових і суддів. Він має особливо актуальний вигляд після розслідувань, пов'язаних із отруєнням «Новачком» російського

опозиціонера Олексія Навального, котрий знепритомнів 20 серпня в літаку, що вилетів з Томська в Москву. Після екстреної посадки в Омську його госпіталізували, а через два дні доставили для лікування в берлінську клініку Charité. Загалом Навальний перебував у штучній комі 19 діб.

Російське керівництво заперечує свою будь-яку причетність до замаху на опозиціонера. 15 жовтня ЄС і Великобританія запровадили санкції за отруєння Навального. Москва у відповідь вдалася до контрзаходів проти провідних співробітників апаратів керівників ФРН і Франції. Наприкінці листопада понад 50 країн-учасниць ОЗХЗ закликали Росію розслідувати отруєння Олексія Навального.

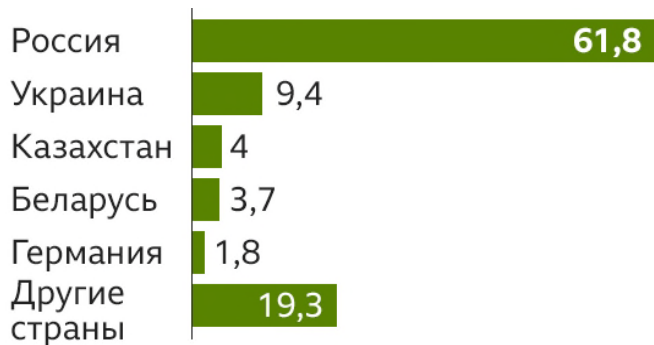
Експерти спецлабораторії Бундесверу на прохання клініки провели токсикологічний аналіз проб, взятих у Навального, і виявили в них сліди нервово-паралітичної речовини групи «Новачок». Аналогічних висновків незалежно одна від одної дійшли лабораторії у Швеції та Франції, а також експерти Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ).

Згодом Олексій Навальний і сам прокоментував ситуацію з отруєнням, випустивши відео, на YouTube під назвою «Діло розкрито. Я знаю всіх, хто мене отруїв» та «Я зателефонував своєму вбивці. Він зізнався». Опозиціонер зазначає: «Я поставився серйозно, нашим відділом розслідувань спочатку уважно вивчили і перевірили всю роботу Bellingcat, а потім і самі підключилися до неї. Одночасно з цим відео вийде ще й матеріали журналу Шпігель, видання Інсайдер і репортаж телекомпанії CNN. Ці ЗМІ теж уважно стежили за ходом розслідування і все перевіряли. Тому не тільки ФБК, але і три шанованих незалежних ЗМІ ручаються за те, що всі факти, викладені в цьому розслідуванні, достовірні». Спроба отруїти Навального була зроблена хімічною зброєю, яка є заборонена: «Я, переживши отруєння «Новачком», прекрасно розумію чому. Це страшний спосіб вбивства людей. Корисного застосування у нього бути не може. Росія в 1997 році приєдналася до міжнародної Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і

застосування хімічної зброї та про її знищення. Ще раз підкреслюю: про розробку нового хімічної зброї не йдеться - це немислимо, але і все наявне потрібно знищити. Знищували в 4 етапи. Побудували для цього 7 заводів. Робилося все це спочатку на гроші США. Головною людиною, що відповідає за ліквідацію хімічної зброї в Росії, був Сергій Кирієнко - він займав пост голови Державної комісії з хімічним роззброєння. Іронія долі, саме він нещодавно потрапив під європейські санкції в зв'язку з моїм отруєнням. У вересні 2017 року Росія оголосила про повну ліквідацію хімічної зброї. Це важливо розуміти. Не можна вкрасти старий радянський «Новачок» зі складу або з лабораторії. За офіційними даними, він повністю знищений, і не існує жодного міліграма речовини. Його можна тільки виготовити заново. Що теж заборонено. Але якщо дуже хочеться, то можна. Особливо, якщо хочеться президенту країни» - говорить Навальний у своєму розслідуванні. У сумі два відео, які випустив опозиціонер у своєму YouTube каналі набрали трохи більше 50-ти мільйонів переглядів, що вийшли в кінці 2020го року.

На початку 2021 року вийшло двох годинне відео під назвою «Палац Путіна. Історія найбільшого хабара», яке не залишило байдужим нікого та набрало 116 мільйонів преглядів, а населення Росії, за останніми даними, враховуючи жителів анексованого Криму, становить 146 млн осіб.

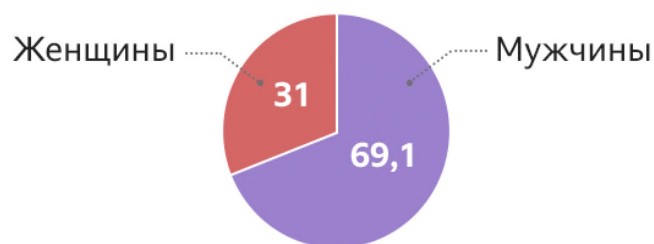
С момента публикации фильма у канала Алексея Навального появилось **798,7 тысяч** новых подписчиков. Число подписчиков превысило **6 миллионов**

Время просмотра подписчиками, %

Доля просмотров, %

Источник: YouTube, данные на 20:00 мск 28 января 2021

У Кремлі фільм називали «голосливними твердженнями, нісенітницею і компіляцією». Сам Володимир Путін заявив, що жоден з об'єктів, які фігурують у розслідуванні, не належить і не належав йому або його сім'ї.

«Люди, які там згадуються. Я когось знаю, хтось є моїм приятелем, колишнім колегою. Якісь далекі родичі, якісь знайомі. Є люди, яких я взагалі не знаю, які там згадуються» - зазначив Путін на прес-конференції та додав, що не дивився фільм цілком, але «гортав відеопідбірку», яку йому принесли помічники.

Але хоч цензури на офіційному рівні немає та влада робить вигляд, що не реагує на опозицію та ігнорує її існування - це не заважає усувати людей. Звичайно такий фільм не міг бути непоміченим та залишеним без уваги, тому в свою чергу влада зробила наступний крок.

Олексій Навальний 17 січня ввечері має прилетіти в Москву рейсом авіакомпанії «Перемога». Про рішення повернутися на батьківщину після кількох місяців у Німеччині, де Навальний лікувався і проходив реабілітацію

через отруєння «Новачком», він оголосив 13 січня. Цей лайнер повинен був приземлитися в аеропорту Внуково, проте потім його перенаправили в Шереметьєво. При проходженні паспортного контролю Навальний був затриманий. Федеральна служба виконання покарань раніше пообіцяла вжити заходів для затримання опозиціонера, там вважають, що політик порушив режим у справі «Ів Роше», відповідно до якого він повинен був два рази на місяць з'являтися на реєстрацію в органи ФСВП. Вдень 18 січня у 2-му відділі поліції управління МВС по міському округу Хімки, куди був доставлений Навальний після затримання, почалося засідання суду. На ньому розглядалося питання про обрання запобіжного заходу до вирішення питання про заміну умовного терміну на реальний.

Владі прийшлося закрити аеропорт та перенести приліт Навального, сам опозиціонер у своєму Інстаграм прокоментував це так: «Залізні двері за мною закриваються з оглушливим брязкотом, але я відчуваю себе вільною людиною. Завдяки впевненості в своїй правоті. Завдяки вашій підтримці. Завдяки підтримці своєї сім'ї. Демонстративне беззаконня, що відбувається зі мною з моменту, як я зійшов з трапа літака - це помста Путіна особисто мені. за те, що вижив, за те, що насмілюся повернутися. Тепер ще й за те, що розповів про його палац». Навальний зазначив, що в більшій мірі - це послання Путіна і його друзів всій країні: «Бачили, як ми можемо, а? Наплюй на закони і звернемо в баранячий ріг будь-якого, хто наважиться йти проти нас. Ми і є закон».

«Путін звик жити в столітті телевізора» - політолог Дмитро Гудков прокоментував у інтерв'ю телеканалу «Настоящее время» ситуацію з затримання Навального. «У влади є 48 годин для того, щоб визначитися, як далі політична ситуація буде розвиватися в країні: або вона піде все-таки по більш-менш «лайтовому» сценарієм, або це буде дуже жорстко і рано чи пізно закінчиться крахом цього режиму. Тому що, поміркуйте самі, людина летіла додому, абсолютно нормальна ситуація: лікувався, летів додому. Здавалося б, як можна з цього зробити новину федерального і всесвітнього масштабу?»

Тільки наша влада може таку проблему організувати. <...> У будь-якому випадку приїзд Олексія, я думаю, призведе до серйозних змін, сильно вплине на суспільні настрої» - і тут політолог був правий, адже ця ситуація сплахнула мітинги по всій країні.

Під час масових акцій протесту в Москві та інших місстах силовики застосували силу проти мітингувальників. 23 січня по всій Росії були затримані 3 711 учасників акцій протесту на підтримку опозиціонера Олексія Навального. Це рекорд за останні 10 років. Найбільше затриманих було в Москві - 1 455. [27][28]

Прес-секретар президента РФ Володимира Путіна Дмитро Песков заявив: «це вигідно тим, хто хоче далі качати ситуацію. Насправді не качається, тому, що ви не забувайте, ось зараз будуть багато говорити, що на незаконні акції вийшло багато людей. Ні, вийшло мало людей. Багато людей голосують за Путіна» - заявив Песков, якого цитує новосний портал Медуза. [30]

У цей же час, не дивлячись на мітинги в країні, «рівень схвалення діяльності Президента РФ склав 60,7% - а про свою довіру Володимиру Путіну заявили 66,7% росіян» - заявляє ВЦИОМ. [31]

	28.02.21	07.03.21	14.03.21	21.03.21	04.04.21	11.04.21	18.04.21	25.04.2021	02.05.21
Президент России	60,0	60,4	59,6	61,3	60,6	59,6	59,9	61,8	63,1
Председатель Правительства России	42,3	41,6	43,0	43,0	42,3	41,9	41,8	42,7	43,3
Правительство России	35,8	35,4	36,4	35,6	34,4	35,0	34,9	36,7	38,0

На судовому засіданні Олексій Навальний нагадав, що після вироку по «Ів Роше» він звертався до ЄСПЛ. «І Європейський суд визнав, що там немає

складу злочину. І Росія навіть частково визнала це рішення. Проте мій брат відсидів у цій справі, а мені продовжили випробувальний термін», - сказав він. «Давайте трохи математики. У 2014 році мене засудили. Зараз 2021 рік, мене продовжують намагатися посадити у цій справі. Чого-чого, а нестачі кримінальних справ щодо мене не було, ще одне недавно порушили. Проте комусь хочеться, щоб я ні кроку по цій країні вільною людиною не зробив. Ми знаємо чому це сталося - ненависть і страх одну людину, що живе в бункері. Тому що я завдав йому смертельну образу, виживши» - заявив політик.

З кінця лютого Навальний знаходиться у виправній колонії у Володимирській області. У висновку у політика погіршилося здоров'я, почалися сильні болі в спині і нозі, його перевели в тюремну лікарню. Незалежних лікарів до нього не допускають. 31 березня Навальний вперше в житті оголосив голодування, вимагаючи надати йому кваліфіковану медичну допомогу. Адвокати Олексія Навального розповіли про стан здоров'я свого клієнта: «У Навального віднімається гомілку, він не може спиратися на праву ногу, і відчуває сильні болі в спині». Юристи написали клопотання у ФСВП про допуск до Навального лікаря, який може поставити діагноз і призначити лікування. [29]

Політолог Володимир Гельман прокоментував ситуацію з Олексієм Навальним так: «Треба розуміти, що Навальний - лідер опозиції і сміливий по життю людина, для якого залишитися в Німеччині було б неправильним з точки зору його репутації. Чи треба повертатися зараз або краще зробити це пізніше, судити не беруся, але ясно, що за кордоном, не беручи участь безпосередньо в російському політичному житті, Навальний був би менш значущою і впливовою фігурою. <...> Я більше вірю в те, що російська влада постараються фізично позбутися Навального, так як в тюрмі або ще десь він буде становити небезпеку для режиму» (цитата «Росбалту»).

Специфіка Росії полягає в тому, що її політична система історично не витримує політичної конкуренції. Тому нетривалі періоди демократії

завершуються у тій чи іншій формі знищенням конкурентів. Демократична держава, якій нічого приховувати буде зацікавлена в розвитку незалежних ЗМІ та не стане використовувати дезінформацію або ж незаконні методи, щоб прибрати ту чи іншу людину з політичної арени. Такі методи, які використовує влада РФ, а саме ігнорування опозиції, жорсткі методи усунення невігідних політичних лідерів та створення своєї легенди викликає недовіру серед людей. Постає питання чому досі влада не схиляється в бік цензури, а використовує так звані старі методи боротьби з інформацією.

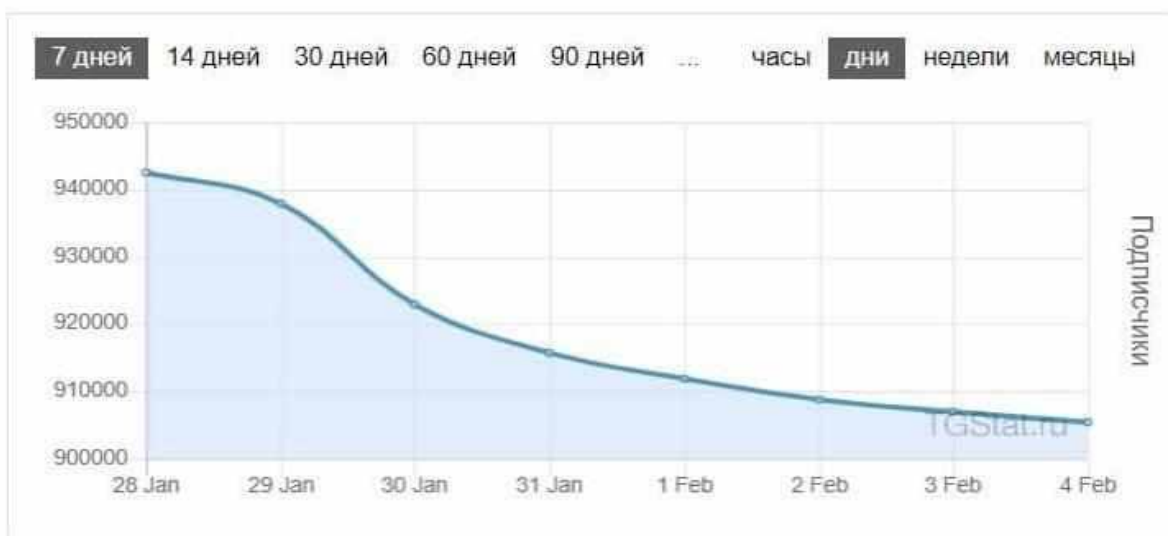
Резонансний фільм Олексія Навального, про який вже згадувалось вище спровокував владу дати відповідь та заперечити правдивість його розслідування і звичайно вони це зробили. На передодні масштабного мітингу 29 січня в популярному Телегра-каналі Mash з'явилося відео, де головний редактор Максим Іксанов потрапив в той самий палац Путіна і побачив там ремонт і голі стіни. За словами Іксанова його провів туди знайомий-будівельник, а через тиждень йому зателефонував і сам власник палацу, яким виявився Аркадій Ротенберг – російський підприємець, мільярдер та за сумісництвом друг Путіна. Виявилось, що це зовсім не палац, за словами Ротенберга: «Місце прекрасне, ми хочемо побудувати там апарт-готель, тому там так багато кімнат». Після публікації цього відео заступник головного редактора Сегрій Тітов завив, що уходить з Mash.

Максим Іксанов погодився дати коротке інтерв'ю ютуб каналу «Осторожно: Новости!» Ксенії Собчак. Він пояснив, що після перегляду розслідування Навального (ім'я якого він не згадує), він попросив дістати йому контакт людини, яка б змогла його туди провести, це «був запит в пустоту, але контакт знайшли і людина відповіла нам, ім'я назвати я не можу та це дійсно робочий, котрий там працює». На питання чому такий короткий репортаж вийшов, він відповідає: «я побачив там бетон – це зовсім не цікаво, ми 40 хвилин ходили по бетонній і нецікавій будівлі». Максим Іксанов

стверджує, що інтерв'ю з Ротенбергом це справжня удача і він сам вийшов на журналіста через свою помічницю, яка сказала: «вам це буде цікаво».

Ксенія Собак запитує журналіста чи повірив він Ротенбергу, на що він відповідає: «важкий момент, коли тобі говорить Ротенберг, що він власник будівлі, то важко не повірити», а потім додав, що з трудом вірить в те що це «Путінський палац». Заступник редактора Сергій Тітов покинув Mash та залишив коментар у власних соціальній мережах: «з великою любов'ю ставлюсь до холдингу та до Максима, але все це вирішували не вони – а люди вище, як в ССРСР». Цю ситуацію Іксанов коментувати не захотів. Втім, кількість підписників на каналі почала значно падати.[32]

Подписчики

Сама Ксенія Собчак не могла не прокоментувати цю ситуацію: «весь тиждень чиновники посилено думали над статусом палацу. І нарешті придумали: це апарт-готель. Ні, хлопці, це Бонапарт-готель» - іронічно написала вона в своєму Телеграм-каналі. На цьому прикладі добре простежується, як влада вкотре шляхом ігнорування та створенням нової

легенди вирушує так звану «нову проблему» для них. Але в 2021 році дезінформувати суспільство стає важче.

Співробітників, чиї дані виявилися та потрапила в інтернет базу учасників акції «Свободу Навальному!», масово звільняють не тільки з Московського метрополітену, а й з інших установ, підвідомчих міському департаменту транспорту, про це написав медіахолдинг «Дош». [30]

В цілому «Дош» поговорив з майже 100 працівниками різних структур Дептранса Москви. За їх словами, вже на наступний день після того, як база була злита в мережу, їх почали викликати на розмову до начальства, де їх попереджали про можливі наслідки. Після травневих свят більшість з них звільнили. Один з співробітників організації відмовився звільнитися добровільно, після чого, за його словами, «почалося цькування» - служба безпеки почала відстежувати навіть мінімальні запізнення. Коли за ці запізнення у нього утримали 5000 рублів з зарплати, він «вже не став чекати і сам пішов». Багатьом співробітникам метрополітену за відмову звільнитися добровільно погрожували оформити прогули і «зіпсувати трудову». Звільняли в тому числі і тих, хто був у відпустці або на лікарняному.

В цілому, пише «Дош», під скорочення потрапили кілька десятків людей, які працюють в ДБУ «МосТрансПроект», ЦКУ «Адміністратор Московського паркувального простору», ЦКУ «Центр організації дорожнього руху уряду Москви», ЦКУ «Організатор перевезень», ГУП «Мосгортранс» і ГУП «Московський метрополітен». За словами багатьох колишніх співробітників, опитаних «Дошем», безпосередні начальники говорили їм, що на звільнення «поступила команда зверху». Джерело телеканалу, близький до мерії Москви повідомив, що вказівку звільнити бюджетників, які опинилися в базі, надійшло з Кремля. «Хотіли широко пройтися по всім бюджетникам і не тільки, але хотіли тихо. Мозку і рук не вистачило», - зазначив він.

Як вважає джерело «Дождя», бюджетники зі структур московського Дептранса «потрапили під гарячу руку». Теленакал зазначає, що в інших бюджетних структурах Москви - в ДБУ «Житловик», «Гормост» і «Автодорі» - фактів масштабних звільнень виявити не вдалося.

ВИСНОВКИ

У першій частині мені вдалося розкрити теоретичні засади цензури, дослідити її функції та класифікувати види. Крім цього, була визначена роль ЗМІ у політичному процесі та інструменти їх контролю. Під час дослідження історичного підґрунтя, були виявлені тенденції Росії щодо застосування цензури та нестабільність російсько-українських відносин.

Дана робота була спрямована на те, аби дослідити як саме цензура здатна впливати на свідомість громадян та їхню думку щодо державної зовнішньої політики, а також яку роль відіграє у стримуванні опозиції Російської Федерації.

Якщо говорити про перший критерій, то була висунута теза, яка стверджувала, що цензура здатна виправдати суперечливу зовнішню політику та легітимізувати дійсну владу через проектування негативного образу на країну, відносно якої ведеться політика. На прикладі заборони публікацій інтерв'ю з українськими представниками правої ідеології, мною було описано як механізм цензурування може впливати на свідомість громадян: по-перше, подібне блокування дозволяє одностороннє трактування інформації, а по-друге, у випадку «медійного галасу», створюється інформаційний контекст, що так чи інакше ставить Україну в один асоціативний ряд з радикально правою ідеологією (що має вкрай негативну конотацію серед росіян). Крім цього, цензура застосовувалася і для побудови власного позитивного іміджу. На початку збройного конфлікту на Сході України Росією замовчувалось про перебування на території Донбасу та окупованого Криму російських службових. Відповідно, в очах громадян це знімало з влади будь-яку відповідальність за конфлікт. Більш того, ми можемо спостерігати статистику, що засвідчує про різке погіршення ставлення росіян до України після подій 2013-2014 р.р., що є наслідком дієвого цензурування невігідній державі інформації.

Якщо ж розглянемо другий критерій, то теза про те, що цензура здатна мінімізувати мобілізаційний потенціал шляхом блокування будь-якої інформації щодо опозиції. У цьому випадку я акцентувала свій аналіз на групі громадян, що проявили свою недовіру російським вітчизняним ЗМІ та задля отримання якісної та достовірної інформації користуються альтернативними джерелами. Цей поділ було зроблено з метою розподілу впливу цензури та впливу дезінформації (остання є популярним інструментом створення новин на залежних ЗМІ). Досліджуючи статистику Левада-Центр я з'ясувала, що починаючи з 2012 року, все менший відсоток людей вбачав необхідність в наявності опозиції серед уряду (якщо у 2012 році опозицію вважали необхідною 72% людей, то станом на 2016 рік ідею опозиції підтримувало лише 52%). Зменшення потенціалу мобілізації у цьому випадку здійснюється не через дискредитацію опозиції, а через створення видимості того, що вона є бездіяльною. Якщо певна група людей мала на меті підтримати опозиційні сили в країні заради зміни влади, то споглядаючи картину того, що опозиція не здатна хоча б мінімально впливати на розвиток політики у країні, рівень підтримки значно зменшиться, адже не буде мати ніякого сенсу.

Також я навела аргументи, чому краще використовувати цензуру, ніж вигідно для себе змінювати факти. І у четвертому розділі на прикладі Олексія Навального проаналізувала поведінку влади та її методи боротьби з опозицією і як наслідок протести людей. Звичайно, мітинги не здатні змінити кардинально ситуацію і як бачимо влада продовжує використовувати жорсткі методи, але те, що населення стає помічати та бачити незаконні дії з боку влади дає надію на краще. Не дивлячись на масові звільнення, затримання людей та залякування – люди не бояться відстоювати свою позицію. Історія з опозиціонером Олексієм Навальним і його розслідуванням про палац в Геленджіку розділила російське суспільство. Значна частина росіян залишається лояльна уряду. Вони пов'язані зі своїми департаментами, зі своєю роботою в держкорпорації або службою в силових структурах. Але всі

подивилися цей сюжет, всі подивилися на драматичну історію повернення Навального в Росію. Звичайно, кожен в такій ситуації все приміряє на себе. В суспільній свідомості це ділить людей на два табори. Одні зараз думають, як це може бути? Як може бути таке беззаконня? Ці люди готові йти на протестні кроки та боротись з беззаконням. А інші абсолютно ірраціонально, без всяких аргументів, починають захищати так звану стабільність.

Американський вчений Майкл Скемел формулює багатохарактерне явище цензури таким чином: «Цензура практично означає систематичний контроль за діяльністю одного, декількох або всіх засобів інформації за допомогою заходів конституційного, адміністративного, фінансового або насильницького характеру, які здійснюються або за прямою вказівкою державної влади або правлячої групи, або ж за їх сприяння. Цензура може супроводжуватися насильством або обминати його; вона може бути всебічною або обмеженою; може бути пов'язаною або не пов'язаною із пропагандою. Однак, як мені вдається, для того щоб визначити чи є в країні цензура, необхідно враховувати саму систематичність контролю над висловлюванням думок, а також свідомий характер такого контролю з боку Держави». А як ми знаємо свободи слова в РФ не існує. Це логічно пояснюється тим, що в Росії на багато ЗМІ, які критикували владу, виявлялося потужний тиск, в тому числі за допомогою сумнівних судових процедур. А зараз під гаслом боротьби з тероризмом фактично вводиться цензура, переслідуються незалежні журналісти і знаходяться в опозиції до Кремля ЗМІ. Зважаючи на це інші мас-медіа фактично перейшли до самоцензури, що загрожує остаточно поховати вільну пресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Армия и добровольцы [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/09/03/60981-armiya-i-dobrovolttsy>.
2. Виды цензуры [Электронный ресурс]. – 2001. – Режим доступа до ресурсу: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/53812/1/5-7996-0107-6_2001_06.pdf.
3. Власти РФ пояснили блокировку Каспаров.Ru интересами национальной безопасности [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5ABB4C9EDB3D4>.
4. Выступление главы правительства Захарченко на сессии ДНР [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=3B6-_AioslE&feature=youtu.be&list=UU4sbuPna_.
5. Глава Роскомнадзора рассказал о сути претензий ведомства к "Эху Москвы" [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.sova-center.ru/misuse/news/persecution/2014/11/d30667/>.
6. Закон РФ "О средствах массовой информации", N-2124, ст.3. Недопустимость цензуры [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.zakonrf.info/zakon-o-smi/3/>.
7. Законы «об оскорблении власти» и «о фейковых новостях» [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://echo.msk.ru/programs/prava/2393041-echo/>.
8. "Кто ты, "Стрелок"?" [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://zavtra.ru/blogs/kto-tyi-strelok>.
9. Левада-центр. Индикаторы [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.levada.ru/indikatory/>.
10. Левада-Центр. Оппозиция: необходимость, узнаваемость, доверие [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.levada.ru/2016/03/14/oppozitsiya-neobhodimost-uznavаемost-i-doverie/>..
11. Левада-Центр. Отношение к странам [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.levada.ru/indikatory/otnoshenie-k-stranam/>.
12. Маритен Ж. Ответственность художника // Самосознание европейской культуры XX века / Жю Маритен., 1991.
13. Одобрение деятельности общественных институтов [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://wciom.ru/news/ratings/odobrenie_deyatelnosti_obshhestvennykh_institutov/.
14. Познер рассказал о цензуре на телевидении [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: https://www.gazeta.ru/politics/2008/03/27_kz_2678873.shtml.
15. Приказ об утверждении методики определения количества пользователей сайта или страницы сайта в сети "Интернет" в сутки [Электронный

- ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу:
https://rkn.gov.ru/docs/prikaz_Roskomnadzora_ot_09.07.2014_N_99.pdf.
16. Протестная карта России Сколько людей вышли на улицы 26 марта и что с ними стало: исследование «Медузы» и «ОВД-Инфо» [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа до ресурсу:
<https://meduza.io/feature/2017/06/07/protestnaya-karta-rossii>.
 17. Разъяснения по поводу упоминания в СМИ организаций, включенных в «экстремистский» список Минюста РФ [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news30405.htm>.
 18. Разъяснения по поводу упоминания в СМИ организаций, включенных в «экстремистский» список Минюста РФ [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news30405.htm>.
 19. Роскомнадзор вынес предупреждение «Ленте.ру» из-за интервью с «Правым сектором» [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://lenta.ru/news/2014/03/12/pravysektor/>.
 20. СМИ как акторы мировой политики [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/v/smi-kak-aktory-mirovoy-politiki>.
 21. Указ президента Российской Федерации "О некоторых вопросах государственного управления в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций" [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://kremlin.ru/acts/bank/28443>.
 22. Федеральный закон от 18.03.2019 № 30-ФЗ "О внесении изменения в Федеральный закон "Об информации, информационных технологиях и о защите информации" [Электронный ресурс]. – 2019. – Режим доступа до ресурсу:
<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903180022?index=1&rangeSize=1>.
 23. Федеральный закон от 28 декабря 2013 г. N 398-ФЗ "О внесении изменений в Федеральный закон "Об информации, информационных технологиях и о защите информации" [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <https://rg.ru/2013/12/30/extrem-site-dok.html>.
 24. Федотов М. А. Гласность и цензура: возможность сосуществования // Советское государство и право / М. А. Федотов., 1989.
 25. Цензура в Китае: Золотой щит, или «Великий китайский файрвол» [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<https://enterchina.ru/blog/cenzura-v-kitae-zolotoy-schit-ili-velikiy-kitayskiy-fayrvol/>.
 26. «Интерфакс». [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.interfax.ru/russia/742995>
 27. «Настоящее время»] – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.currenttime.tv/a/ovd-info/31065415.html>
 28. РБК – Режим доступа до ресурсу: https://t.me/rbc_news/23897?single

29. YouTube [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.youtube.com/watch?v=pg4s2fupzU>
30. Медуза - русскоязычное латвийское интернет-издание. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
https://meduza.io/news/2021/01/24/vyshlo-malo-lyudey-mnogo-lyudey-golosuyut-za-putina-dmitriy-peskov-o-protestnyh-aktsiyah-23-yanvarya?utm_source=telegram&
31. ВЦИОМ. Новости. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/reitingi-doverija-politikam-ocenki-raboty-prezidenta-i-pravitelstva-podderzhka-politicheskikh-partii-14052021>
32. YouTube канал «Осторожно: Новости!». [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://m.youtube.com/watch?v=6MiuDaUbmzI>